

EWELINA ZIOMEK

Szczecin

**DZIAŁALNOŚĆ GENERALA BRYGADY ALEKSANDRA LITWINOWICZA
W OKRESIE SPRAWOWANIA FUNKCJI II WICEMINISTRA
SPRAW WOJSKOWYCH W LATACH 1936–1939**

Słowa kluczowe: generalicja polska, II Rzeczpospolita, sanacja

Keywords: Polish generals, the Second Polish Republic, sanation (adherents of Piłsudski and the period of Piłsudski's rule)

Aleksander Litwinowicz należał do grona generałów Wojska Polskiego o rodowodzie z Legionów Polskich. Jak wielu oficerów z otoczenia Józefa Piłsudskiego również Litwinowicz swoją karierę wojskową zaczął realizować po 1926 roku. W okresie rządów Marszałka pomimo bycia dowódcą Okręgu Korpusu nr III w Grodnie oraz Okręgu Korpusu nr VI we Lwowie należał do generałów drugoplanowych. Szczyt swej kariery wojskowej osiągnął po śmierci Piłsudskiego, znajdując uznanie w oczach nowego generalnego inspektora sił zbrojnych, generała dywizji (od 10 listopada 1936 roku marszałka) Edwarda Rydza-Śmigłego, który spowodował jego awans na szefa Administracji Armii¹.

¹ Na temat kariery wojskowej i losów generała brygady Aleksandra Litwinowicza powstało już kilka opracowań. Kwestia badań nad generalicją Wojska Polskiego tamtego okresu ma spore zaplecze uwidaczniające się w postaci licznych słowników biograficznych będących istotnym, lecz niekompletnym źródłem informacji na temat osoby gen. Litwinowicza. Podstawę stanowią prace: P. Stawecki, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994; T. Kryśka-Karski, S. Żurakowski, *Generalowie Polski Niepodległej*, Warszawa 1991; M. Bielski, *Generalowie Odrodzonej Rzeczypospolitej*, Toruń 1995; H.P. Kosk, *Generalicja polska. Popularny słownik biograficzny*, t. I–II, Pruszków 1998; Z. Mierzwiński, *Generalowie II Rzeczypospolitej*,

Jednym z powodów do przedstawienia postaci generała Litwinowicza były bez wątpienia jego związki ze Szczecinem. Wybuch drugiej wojny światowej i internowanie generała sprawiły, że do Polski powrócił dopiero w 1946 roku. Okres powojenny jest szczególnym elementem jego wojskowej biografii związanej bezpośrednio z regionem Pomorza Zachodniego. W okresie tym, pełniąc funkcję kierownika Biura Planowania w Urzędzie Pełnomocnika Rządu ds. Odbudowy w Szczecinie, zaangażował się w proces powojennej odbudowy miasta, w tym kwestię odbudowy portów.

Odnaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari*, Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Niepodległości oraz Orderem Krzyża z Orłem II klasy gen. bryg. Aleksander Litwinowicz jest jednym z wielu wybitnych generałów, jakich wydała II Rzeczpospolita, choć do dziś jeszcze nie do końca poznanym.

Jak więc wyglądał proces organizacji Wojska Polskiego? Analiza położenia geograficznego, sytuacji politycznej i możliwości finansowych państwa były podstawą dla władz wojskowych do ustalenia minimalnego stanu armii i kolejności zaspokajania jej niezbędnych potrzeb po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku. Doświadczenia wojenne, brak terminowości dostaw zagranicznych, trudności dewizowe, jak również niepewność samych dróg komunikacyjnych doprowadziły do decyzji o rozbudowie własnego przemysłu wojennego.

Władze wojskowe starały się ustalić minimalny stan armii, kolejność wyposażenia w sprzęt wojenny, zaopatrzenie wedle etatów wojennych. Spowodowało to konieczność uzupełnienia broni drogą zakupów zagranicznych i tworzenia produkcji w kraju. Kolejnym problemem była unifikacja używanej broni, Wojsko Polskie miało bowiem w użyciu broń francuską, rosyjską, austriacką i niemiecką. W dalszych etapach przewidywano natomiast całkowite przebrojenie i wyposażenie w broń polską z pozostawieniem broni francuskiej dla formacji drugorzędnych. Zakładano także modernizację i dalszą rozbudowę Wojska Polskiego przez zwiększenie wyposażenia artyleryjskiego, broni przeciwpancernej i przeciwlotniczej, rozbudowę i przebrojenie lotnictwa, tworzenie i wyposażenie jednostek pancernych i przeciwpancernych oraz rozbudowę fortyfikacji wojskowych².

t. I–II, Warszawa 1990; A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego 1918–1926*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm [Uniwersytet Szczeciński], Szczecin 2012.

² Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Szef Administracji Armii, Biuro Personalne – relacje, Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, sygn. B.I.11.c.

Zakończenie działań militarnych w wojnie z Rosją Radziecką zamykało etap walk o granice. Trudna sytuacja gospodarcza Polski wymusiła podjęcie prac nad działaniami demobilizacyjnymi³.

1 listopada 1920 roku Sztab Generalny Wojska Polskiego przeszedł pod rozkazy ministra spraw wojskowych, jednak pod względem operacyjnym pozostawał podległy Naczelnemu Wodzowi⁴. 28 listopada 1920 roku odbyło się posiedzenie Rady Wojennej poświęcone organizacji najwyższych władz wojskowych. Marszałek Piłsudski uważał za konieczne umocowanie konstytucyjne Rady Wojennej⁵. Stanowisko krytyczne w sprawie jej utworzenia wyraziła natomiast ministerialna komisja powołana pod koniec 1920 roku. Instytucję Ścisłej Rady Wojennej uznano za zbędną i szkodliwą, ponieważ jej zadania pokrywały się z kompetencjami Ministerstwa Spraw Wojskowych oraz Sztabu Generalnego.

Dekret z 7 stycznia 1921 roku wprowadził nową organizację Ministerstwa Spraw Wojskowych. Struktura MSWojsk. oparta była na Sztabie Generalnym, Sekretariacie Generalnym i Gabinetie Ministra oraz kierunkowych departamentach. Nie ustalono jednak podległości Sztabu Generalnego w MSWojsk. Sztab dysponował w stosunku do wojska uprawnieniami rozkazodawczymi, był odpowiedzialny za szkolenie wojsk oraz prace planistyczne w zakresie planów mobilizacyjnych na wypadek wojny⁶. Podczas wojny Szef Sztabu Generalnego obejmował stanowisko Szefa Sztabu Naczelnego Wodza.

Zasady funkcjonowania naczelnych władz wojskowych w Polsce po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku zostały opracowane w latach 1918–1921. Ministerstwo Spraw Wojskowych powstałe 26 października 1918 roku poprzez przekształcenie Komisji Wojskowej przechodziło przez liczne zmiany organizacyjne,

³ L. Wyszczelski, *Ministerstwo Spraw Wojskowych (1918–1939)*, Warszawa 2010, s. 57.

⁴ *Sztab Generalny WP. Naczelne Dowództwo WP*, w: *Spis władz wojskowych 1918–1921*, Warszawa 1936, s. 9–11.

⁵ Przejście Wojska Polskiego na stopę pokojową stało się przedmiotem sporu. Marszałek Piłsudski zlecił gen. Kazimierzowi Sosnkowskiemu opracowanie projektu ustawy reorganizacyjnej strukturę naczelnych władz wojskowych. Projekt został oparty na wzorach francuskich. Najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych w czasie wojny – Naczelnym Wodzem – miał być Prezydent RP. W czasie pokoju wojskiem miał kierować minister spraw wojskowych, a Szef Sztabu Generalnego pełniłby rolę zastępcy ministra. Piłsudski miał jednak spore zastrzeżenia co do tego projektu. P. Stawecki, *Organizacja naczelnych władz wojskowych marszałka Józefa Piłsudskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2001, nr 4, s. 30; M.R. Schwonek, *Początek sporu o kształt najwyższych władz wojskowych II Rzeczypospolitej w świetle protokołów Rady Wojennej z 1920 r.*, „Przegląd Historyczny” 1993, t. LXXXIV, z. 1, s. 69–70.

⁶ L. Wyszczelski, *Ministerstwo...*, s. 58.

czego wynikiem było między innymi powstanie Szefostwa Administracji Armii zarządzającej całokształtem gospodarki materiałowej i finansowej, jak również fachowym wyszkoleniem służb. Szefostwo Administracji Armii było jednym z głównych pionów organizacyjnych Ministerstwa Spraw Wojskowych. Rozpoczęło funkcjonowanie na mocy dekretu z 7 stycznia 1921 roku⁷. Szef Administracji był doradcą prawnym ministra w sprawach cywilnych i wiążących się z ustawodawstwem wojskowym. W imieniu ministra miał on również prawo do wydawania rozkazów regulujących codzienne życie armii w czasie pokoju oraz w sprawach wynikających z zakresu kompetencji powołanej instytucji.

Powstanie Szefostwa Administracji Armii wiązało się z reorganizacją struktur najwyższych władz wojskowych wynikającą z przechodzenia z wojennej struktury wojska na ścieżkę pokojową. W skład szefostwa wchodziło Biuro Administracji, którego zadaniem było kierownictwo nad administracją wojskową i gospodarką materiałową w wojsku, oraz Biuro Przemysłu Wojennego, które skupiało się na uruchomieniu w Polsce rodzimego przemysłu wojennego. Powstał również Sekretariat Generalny, który podlegał bezpośrednio ministrowi i sprawował w jego imieniu kontrolę finansową oraz materiałową w wojsku, a także był odpowiedzialny za stronę prawną przygotowywanych dekretów, rozporządzeń oraz ustaw. Biuro Prezydzialne kierowane przez płk. Edwarda Szpakowskiego utrzymywało kontakty z sejmem, zajmowało się również sprawami ogólnymi całego resortu.

10 sierpnia 1921 roku ukazał się rozkaz ministra spraw wojskowych ostatecznie regulujący zasady pokojowej organizacji naczelnych władz wojskowych⁸. Niemal całkowicie zmienił on zakres działania Szefostwa Administracji oraz jego strukturę. Funkcję szefa Administracji pełnił nadal gen. dyw. Eugeniusz de Henning-Michaelis, jednakże stał się on również doradcą prawnym ministra w sprawach cywilnych i wiążących się z ustawodawstwem wojskowym. Do jego kompetencji należało wydawanie rozkazów w imieniu ministra regulujących życie codzienne armii w czasie pokoju oraz w kwestiach wynikających z zakresu działalności instytucji⁹.

⁷ Dekret Naczelnego Wodza z 7 stycznia 1921 r., Dz. Rozk. Tjn. MSwojsk. nr 3, poz. 26.

⁸ Pokojowa organizacja MSWojsk. (Oddz. I Szt. Gen. L. 4900/org.) z 10 września 1921 r., CAW, sygn. I.300.1.437.

⁹ K. Bar, *Akta wytworzone w wyniku działalności wiceministrów spraw wojskowych 1919–1939*, Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej 1983, nr 12.

Szefostwu Administracji podporządkowane zostały wszystkie departamenty znajdujące się w Ministerstwie Spraw Wojskowych. Bezpośrednio podlegało mu dziesięć departamentów: I – Piechoty, II – Jazdy¹⁰, III – Artylerii i Służby Uzbrojenia, IV – Żegluga Powietrznej, V – Inżynierii i Saperów¹¹, VI – Wojsk Technicznych¹², VII – Intendentury, VIII – Sanitarny, IX – Sprawiedliwości, X – Spraw Poborowych¹³. W zakresie wyłącznej kompetencji ministra spraw wojskowych pozostał Sztab Generalny, Gabinet Ministra, Kierownictwo Marynarki Wojennej, Wojskowa Kontrola Generalna¹⁴. Wprowadzone zmiany ukierunkowane zostały na podział czynności w obrębie ministerstwa. Szefostwo Administracji objęło rozkazodawstwo dotyczące działalności administracji wojskowej oraz jej rozwoju, natomiast Sztab Generalny – sprawy organizacji, mobilizacji oraz szkolenia. W sierpniu 1923 roku zmianie uległa również nazwa instytucji na Szefostwo Administracji Armii.

W latach 1921–1926 funkcję szefów Administracji sprawowali kolejno: od marca 1922 roku – gen. dyw. Józef Czikiel, od września 1922 roku – gen. dyw. Aleksander Osiński¹⁵, od stycznia 1923 roku do lipca 1923 roku – gen. bryg. Adolf Marian Herforth, od sierpnia 1923 roku do lutego 1924 roku obowiązki pełnił I zastępca, gen. bryg. Eugeniusz Pogorzelski, ponieważ stanowisko było nieobsadzone. Od marca 1924 roku funkcję tę pełnił gen. dyw. Stefan Majewski¹⁶, a następnie do grudnia 1925 roku zajmował je I zastępca, gen. bryg. Franciszek Zwierzchowski. Od grudnia 1925 roku stanowisko wróciło w ręce gen. Majewskiego. Po nim aż do zamachu majowego obowiązki pełnił gen. dyw. Daniel Konarzewski¹⁷. Kolejne zmiany organizacyjne w strukturze Szefostwa Administracji Armii wprowadzono w 1924 roku. Dokonano wówczas reorganizacji Biura

¹⁰ Od 1924 r. Departament Kawalerii. L. Wyszczelski, *Ministerstwo...*, s. 101.

¹¹ Od 1925 r. Departament Wojsk Technicznych. *Ibidem*,.

¹² Od 1925 r. Departament Budownictwa. *Ibidem*.

¹³ Od 1923 r. Departament Przemysłu Wojennego.

¹⁴ K. Bar, *Akta wytworzone...*, s. 3.

¹⁵ Rocznik oficerski z 1923 r., Warszawa 1923, s. 15.

¹⁶ Rocznik oficerski z 1924 r., Warszawa 1924, s. 15.

¹⁷ Szef Administracji Armii miał dwóch zastępców. Do 1923 r. nie posiadali oni bezpośrednio podporządkowanych sobie departamentów. W sierpniu 1923 r. I zastępcy, gen. Pogorzelskiemu, podporządkowane zostały departamenty: Piechoty, Jazdy, Artylerii i Służby Uzbrojenia, Żegluga Powietrznej, Inżynierii i Saperów oraz Wojsk Technicznych. L. Wyszczelski, *Ministerstwo...*, s. 102.

Szefa Administracji Armii oraz połączono czasowo stanowiska I i II zastępcy w stanowisko zastępcy szefa Administracji Armii.

Zakończenie działań wojennych wymusiło proces przechodzenia Wojska Polskiego na stopę pokojową oraz wyznaczenie nowej roli dla MSWojsk. Przewrót majowy z 1926 roku zamknął pięcioletni okres funkcjonowania parlamentarnej formy rządów. Zbrojne zdobycie władzy przyczyniło się do stopniowego przechodzenia obozu rządzącego tworzącego obóz tak zwanej sanacji na pozycję politycznego sojuszu z elitami ziemiańsko-finansowymi społeczeństwa¹⁸. Celem Marszałka stała się wówczas próba normalizacji i zalegalizowania sytuacji politycznej.

Jedną z pierwszych decyzji Piłsudskiego po powrocie do czynnego życia w wojsku była reorganizacja naczelnych władz wojskowych. Priorytetem stało się usankcjonowanie własnej koncepcji kierowania siłami zbrojnymi (idea Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych – GISZ). Sprawa organizacji naczelnych władz wojskowych w Polsce do 1926 roku nie była definitywnie uregulowana, Konstytucja z marca 1921 roku zniósła stanowisko naczelnika państwa i prezydentowi Rzeczypospolitej przyznała jedynie formalnie najwyższe zwierzchnictwo nad wojskiem, ponieważ jego uprawnienia podlegały licznym ograniczeniom, które rezerwował dla siebie sejm i wprowadzone ustawodawstwo regulujące funkcjonowanie najwyższych władz wojskowych było niekorzystne dla rozwiązań preferowanych przez Piłsudskiego¹⁹.

W samym Ministerstwie Spraw Wojskowych utworzono 28 czerwca 1926 roku dwa biura – Ogólno-Administracyjne i Ogólno-Organizacyjne. Wówczas to powstały też stanowiska dwóch wiceministrów spraw wojskowych. Pierwszy wiceminister był szefem Administracji Armii i skupiał w swych rękach całość rozkazodawstwa w zakresie administracji sił zbrojnych.

Zamach majowy był cezurą w dotychczasowej organizacji naczelnych władz wojskowych. Piłsudski, objąwszy stanowisko ministra spraw wojskowych,

¹⁸ P. Stawicki, *Następcy komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1936–1939*, Warszawa 1969, s. 6.

¹⁹ Artykuł 46 Konstytucji KP z 17 sierpnia 1921 r., DzU nr 44, poz. 267. Autorami nowych projektów ustaw dotyczących funkcjonowania najwyższych władz wojskowych byli generałowie: Józef Haller, Józef Czykiel, Stanisław Szeptycki, Władysław Sikorski. Por. A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska...*, s. 90 i n. oraz B. Podoski, *Organizacja Władz Obrony Państwa. Szkic historyczny*, „Niepodległość” 1962, t. II, i in.

rozpoczął przygotowanie projektu dekretu o najwyższych władzach wojskowych²⁰. Dzięki wprowadzeniu ustawy o zmianie konstytucji uchwalonej 2 sierpnia 1926 roku prezydent otrzymał prawo wydawania dekretów i rozporządzeń z mocą ustawy. Dlatego też już 6 sierpnia 1926 roku prezydent Ignacy Mościcki, wykorzystując te uprawnienia, wydał rozporządzenie *O wydawaniu dekretów w zakresie najwyższego zwierzchnictwa sił zbrojnych państwa*²¹. Dokument umożliwił wydawanie dekretów regulujących sprawy w zakresie najwyższego zwierzchnictwa sił zbrojnych państwa przez prezydenta Rzeczypospolitej i kontrasygnowanych przez ministra spraw wojskowych. W tym samym dniu ukazał się dekret prezydenta *O sprawowaniu dowództwa nad siłami zbrojnymi w czasie pokoju i ustanowieniu Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych*²². Zgodnie z art. 1 najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych państwa jest prezydent Rzeczypospolitej, który sprawuje nad nim dowództwo przez ministra spraw wojskowych, który dowodzi siłami zbrojnymi w czasie pokoju oraz kieruje administracją wojskową. Na czas wojny dowodzenie nad wojskiem przechodzi w kompetencję generalnego inspektora sił zbrojnych mianowanego Naczelnym Wodzem. Jest on stałym zastępcą ministra spraw wojskowych w sprawach dotyczących przygotowania sił zbrojnych do obrony na wypadek konfliktu zbrojnego²³. Józef Piłsudski aż do swojej śmierci 12 maja 1935 roku sprawował zarówno funkcję ministra spraw wojskowych, jak i generalnego inspektora sił zbrojnych.

Po wprowadzonych zmianach ranga Ministerstwa Spraw Wojskowych została znacznie pomniejszona poprzez utworzenie pionu wojennego, GISZ oraz

²⁰ W celu uregulowania nowej organizacji na 13 czerwca 1926 r. zwołane zostało posiedzenie Ścisłej Rady Wojennej (ŚRW). Brali w nim udział obok Piłsudskiego inspektorowie armii, generałowie: Edward Rydz-Śmigły, Lucjan Żeligowski i Leopold Siekierski, p.o. szefa Sztabu Generalnego, gen. bryg. Stanisław Burhardt-Bukacki i szef sztabu Biura ŚRW płk Tadeusz Kutrzeba. Na spotkaniu Piłsudski stwierdził, że „przewodniczący ŚRW będzie w przyszłości Naczelnym Wodzem, któremu każdorazowo minister spraw wojskowych oświadcza, że z dobrej woli podlegać będzie mu we wszystkich sprawach obrony. Tak musi być wbrew konstytucji i wbrew torowi pokojowemu”. *Protokół z posiedzenia Ścisłej Rady Wojennej z 13 czerwca 1926 r.*, w: E. Kozłowski, P. Stawicki, *Protokoły z posiedzeń Ścisłej Rady Wojennej i Inspektorów armii za lata 1926–1932*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1981, t. XXIV, s. 278.

²¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 6 sierpnia 1926 r. o wydawaniu dekretów w zakresie najwyższego zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi państwa, DzU z 1926 r., nr 79, poz. 444.

²² Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 6 sierpnia 1926 r. o sprawowaniu dowództwa nad siłami zbrojnymi w czasie pokoju i ustanowieniu Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych, DzU z 1926 r., nr 79, poz. 445.

²³ L. Wyszczelski, *Wojsko Piłsudskiego. Wojsko Polskie w latach 1926–1935*, Warszawa 2005, s. 33.

nadanie mu wysokiej pozycji wśród kluczowych instytucji państwa, w tym włączenie Sztabu Generalnego w jego struktury. Działalność MSWojsk. ograniczono do bieżącej administracji siłami zbrojnymi oraz dowodzenia nimi wyłącznie w czasie pokoju. Ministerstwo wyłączono z planowania wojennego oraz przygotowywania sił zbrojnych i państwa do wojny, w tym szkolenia bojowego oraz ćwiczeń. Jak wspomniano wyżej, w samym MSWojsk. 28 czerwca 1926 roku utworzono dwa biura – Biuro Ogólno-Administracyjne i Ogólno-Organizacyjne. Rozkazem ministra spraw wojskowych dotyczącym reorganizacji Ministerstwa Spraw Wojskowych z 8 lipca 1926 roku powstały również stanowiska dwóch wiceministrów spraw wojskowych²⁴. Pierwszy wiceminister był szefem Administracji Armii i skupiał w swych rękach całość rozkazodawstwa w dziedzinie administracji sił zbrojnych. W rękach drugiego wiceministra znajdowało się rozkazodawstwo w sprawach wchodzących w zakres organizacji, wyszkolenia i personalizacji wojska w czasie pokojowym z wyłączeniem spraw związanych ściśle z przygotowaniem wojska do obrony państwa na wypadek konfliktu zbrojnego²⁵, sprawy te stanowiły bowiem zakres pracy przewodniczącego Ścisłej Rady Wojennej (generalnego inspektora wojska) i szefa Sztabu Generalnego. I ministrowi (szefowi Administracji Armii) rozkazem ministra spraw wojskowych podporządkowano departamenty Inżynierii (V), Budownictwa (VI), Intendentury (VII), Sanitarny (VIII), Sprawiedliwości (IX), Przemysłu Wojennego (X)²⁶. Organem pracy pierwszego wiceministra ustanowiono Biuro Ogólno-Administracyjne.

Szef Administracji Armii odpowiadał za całokształt zaopatrzenia wojska i jego materiałowe funkcjonowanie. Była to jednak głównie rola koordynująca, ponieważ nadzór sprawowały poszczególne departamenty, na których czele stali w przypadku Departamentu Uzbrojenia – gen. bryg. Kazimierz Fryderyk Pławski, następnie gen. Tadeusz Jastrzębski i od 1927 roku płk Kazimierz Kieszkowski, w latach 1927–1929 płk Eugeniusz Szpręglewski, a w latach 1929–1930 – ponownie płk Kieszkowski, a potem płk Mieczysław Maciejewski²⁷. W przypadku Departamentu Inżynierii był to płk Marian Emil Przybylski, a po nim płk Jan Skoryna. W 1929 roku w miejsce Departamentu Inżynierii powstały: Szefostwo Saperów – płk Jan Arczyński, Szefostwo Łączności – ppłk Kazimierz Goebel

²⁴ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 18, poz. 185 z 1926 r.

²⁵ Drugiemu wiceministrowi podporządkowane były departamenty: Piechoty (I), Kawalerii (II), Artylerii (II), Lotnictwa (IV).

²⁶ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 18, poz. 185 z 1926 r.

²⁷ L. Wyszczelski, *Ministerstwo...*, s. 160.

i Departament Zaopatrzenia Inżynierii – płk Tadeusz Kossakowski²⁸. Na czele Departamentu Budownictwa stał inż. Zygmunt Wieliński, a od 1929 roku – ppłk rez. inż. Leopold Toruń; Departamentu Intendentury – płk Jan Koźmiński, a od 1928 roku płk/gen. Karol Masny; Departamentu Sanitarnego – płk/gen. Stanisław Rouppert; Departamentu Sprawiedliwości – gen. Józef Daniec, a od 1933 roku płk Teofil Maresch; Departamentu Przemysłu Wojennego – gen. Aleksander Litwinowicz²⁹.

Proces podnoszenia pozycji Wojska Polskiego w centralnych organach państwowych zapoczątkowany dekretem z 6 sierpnia 1926 roku znalazł swoje uwieńczenie w postanowieniach Konstytucji z 23 kwietnia 1935 roku. Zgodnie z art. 3 Konstytucji siły zbrojne zostały wymienione na trzecim miejscu – po rządzie i parlamencie – w hierarchii organów państwa³⁰. Podległe były pod względem zwierzchnictwa prezydentowi Rzeczypospolitej, jednocześnie zostały wyłączone spod kompetencji parlamentu. Tym samym Wojsko Polskie stało się formalnie niezależne od kontroli sejmu i senatu.

Śmierć Piłsudskiego 12 maja 1935 roku oraz związane z tym duże zmiany na scenie politycznej miały bezpośredni wpływ na funkcjonowanie Ministerstwa Spraw Wojskowych. Po śmierci Marszałka prezydent Mościcki wyznaczył na stanowisko generalnego inspektora sił zbrojnych marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego, natomiast ministrem spraw wojskowych został dotychczasowy I wiceminister, gen. bryg., a od 1936 roku gen dyw. Tadeusz Kasprzycki³¹. W zaistniałej sytuacji MSWojsk. odpowiedzialne było za organizację i szkolenie wojska, ale tylko na czas służby pokojowej, jego administrowanie w czasie pokoju i materialne zaopatrzenie. Ministerstwo wykorzystywano bezpośrednio do realizacji zadań politycznych oraz konsolidacji społeczeństwa wobec idei wojennej. Zadania MSWojsk. skupiały się w krajowej strefie działalności, to jest obszarze położonym poza strefą działań operacyjnych³².

W latach 1935–1939 pokojowa administracja wojskowa składała się z MSWojsk. wyraźnie oddzielonego kompetencyjnie od pionu wojennego skupionego wokół generalnego inspektora sił zbrojnych. Minister spraw wojskowych na

²⁸ Rocznik Oficerski z 1932 r., s. 15.

²⁹ W sierpniu 1927 r. Departament Przemysłu Wojennego został przekształcony w Wydział Przemysłu Wojennego umiejscowiony w Biurze Ogólno-Administracyjnym.

³⁰ Ustawa Konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 r., DzU z 1935 r., nr 30, poz. 227.

³¹ L. Wyszczelski, *Ministerstwo...*, s. 183.

³² *Ibidem*.

mocy Konstytucji z kwietnia 1935 roku był w czasie pokoju dowódcą sił zbrojnych. Natomiast *Dekret Prezydenta RP z 9 maja 1936 roku w sprawie zwierzchnictwa nad Siłami Zbrojnymi i organizacji naczelných władz wojskowych w czasie pokoju* znacznie ograniczył jego kompetencje. W art. 1 dekretu występuje zapis, że zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi sprawuje podczas pokoju prezydent Rzeczypospolitej przez generalnego inspektora sił zbrojnych oraz ministra spraw wojskowych³³. Oznaczało to wzrost znaczenia generalnego inspektora sił zbrojnych, który nawet pod względem formalnym wymieniony został w artykule przed ministrem spraw wojskowych. Chociaż dekret nie stwierdzał bezpośrednio, że generalny inspektor sił zbrojnych został uznany za zwierzchnika sił zbrojnych, to jednak faktycznie w kierownictwie państwa interpretowano, że stanowisko to jest nadrzędne wobec ministra spraw wojskowych.

Ministerstwo w 1935 roku w nieznacznym stopniu zmieniło strukturę organizacyjną. W jego skład wchodziły instytucje bezpośrednio podległe ministrowi oraz dwa pionierzy kierowane przez wiceministrów. Szefostwem Administracji Armii kierował wiceminister przy współpracy z I i II zastępcą. Zgodnie z *Zakresem działania osób funkcyjnych z sierpnia 1935 r.* ustalono, że szef Administracji Armii „zastępuje ministra w kierowaniu wszystkimi działaniami administracji rzeczowej wojska i jest odpowiedzialny przed nim za całokształt gospodarki finansowej i rzeczowej wojska oraz za fachowe wyszkolenie służb”³⁴. Podlegali mu również w zakresie administrowania szefowie departamentów i dowódcy broni przynależni I wiceministrowi. 14 lipca 1936 roku szefem Administracji Armii jako II wiceminister spraw wojskowych został gen. bryg. Aleksander Litwinowicz. Pion administrował służbami występującymi w strukturach MSWojsk. Jednostkami podległymi były: Biuro Ogólno-Administracyjne kierowane od 1935 roku przez płk. Tadeusza Władysława Grabowskiego, następnie ppłk. Władysława Winiarskiego, a od 1938 roku – płk. Karola Krzysztofa Bokalskiego. Biuro miało wydział ogólny, przepisów służbowych i przemysłu wojennego oraz samodzielny referat odszkodowań. 1 września 1935 roku zamiast wydziału przemysłu wojennego rozpoczęło funkcjonowanie Biuro Przemysłu Wojennego.

W 1936 roku zmianie uległa nazwa Biura Ogólno-Administracyjnego na Biuro Administracji Armii. Zajmowało się ono uzgadnianiem prac szefów

³³ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 9 maja 1936 r. o sprawowaniu zwierzchnictwa nad Siłami Zbrojnymi i organizacji naczelných władz wojskowych w czasie pokoju, DzU z 1936 r., nr 38, poz. 286.

³⁴ L. Wyszczelski, *Ministerstwo...*, s. 238.

departamentów, służb i dowództw w obszarze administracji rządowej, studiów i badań materiałów zaopatrzenia oraz wyszkolenia służb. Biuro Budżetowe kierowane przez płk. Michała Józefa Grosska, utworzone w czerwcu 1934 roku, składało się z wydziału zestawień i wykonania budżetu, wydziału kredytowego, funduszy pozabudżetowych i sprawozdawczego oraz samodzielnego referatu finansowego. Pełniło ono funkcje zarządcy finansowego sił zbrojnych³⁵. Biuro Przemysłu Wojennego, kierowane przez płk. Ottona Czuruka, a następnie płk. Stanisława Witkowskiego, składało się z komórek zajmujących się organizacją przemysłu wojennego oraz dostawami surowców i półfabrykatów. Zajmowało się pracami nad rozbudową Centralnego Okręgu Wojskowego. Departament Intendentury kierowany przez gen. bryg. Karola Masnego był organizacją o licznych kompetencjach. Dzielił się na wydział ogólny, żywnościowy, mundurowy, kwaterekowy, uposażenia, rachunkowo-budżetowy i emerytalny³⁶. Do jego zadań należało zaopatrzenie w żywność, umundurowanie oraz kwaterek, a także rozliczanie kosztów transportu i zaopatrzenie emerytalne. Planowaniem zaopatrzenia w broń, amunicję, materiały ochrony przeciwgazowej oraz dysponowaniem zgromadzonymi środkami materiałowymi zajmował się kierowany przez płk./gen. M. Maciejewskiego, a od 1938 roku płk. Jerzego Mariana Engliša Departament Uzbrojenia. Departament Zdrowia, na czele którego stanął gen. bryg. Stanisław Rouppert, odpowiadał za funkcjonowanie służby zdrowia oraz służby weterynaryjnej w wojsku. Kierowanie wojskową służbą sprawiedliwości znajdowało się natomiast w wyłącznej kompetencji Departamentu Sprawiedliwości. Swoją pracę opierał on na Kodeksie wojskowego postępowania karnego, a także Prawie o ustroju sądów wojskowych oraz przepisach wykonawczych i wprowadzających te akty prawne³⁷. W obliczu narastającego zagrożenia wojennego Departament Budownictwa opracowywał specjalne wytyczne w celu obrony przeciwlotniczej budownictwa wojskowego.

Od 1936 roku gen. bryg. Aleksander Litwinowicz brał bezpośredni udział w rozbudowie przemysłu wojennego, uczestnicząc z ramienia wojska jako II wiceminister spraw wojskowych i szef Administracji Armii w tworzeniu ekonomicznego giganta, jakim był Centralny Okręg Przemysłowy.

³⁵ *Ibidem*, s. 239.

³⁶ *Ibidem*, s. 240.

³⁷ J. Polan-Haraschin, *Organizacja sądownictwa i prokuratury w Wojsku Polskim*, Kraków 1961, s. 84.

Inwestycje w COP stały się kontynuacją planów władz wojskowych realizowanych w tak zwanym trójkącie bezpieczeństwa już od 1922 roku. W latach 1935 i 1936 ustalone zostały potrzeby materiałowe i inwestycyjne. Obejmowały one uzbrojenie, amunicję, lotnictwo, broń pancerną, obronę przeciwlotniczą, sprzęt saperski, łączności i fortyfikacje w rozmiarach ograniczonych. Uzyskano również pożyczkę we Francji na uzbrojenie, częściowo w gotówce, częściowo w materiałach. W drugiej połowie roku budżetowego 1936/1937 poza budżetem normalnym wojsko otrzymało dodatkowe kredyty pozabudżetowe na inwestycje, sprzęt i zapasy.

Rozwój przemysłu wojennego i pociągnięcie do współpracy w zakresie zbrojeń przemysłu prywatnego wytworzyło warunki do uruchomienia w Polsce różnorodnej produkcji seryjnej i masowej. Zbudowano, rozbudowano i uruchomiono wówczas fabrykę działek przeciwpancernych w Pruszkowie, stalownię, kuźnię i fabrykę dział w Stalowej Woli. Rozbudowano fabrykę czołgów P.Z.Inż. w Czechowicach przez wybudowanie nowej hali montażowej i motorowej. Wybudowano tam również największą w Polsce kuźnię i prasownię wyrobów aluminiowych, która miała rozpocząć prasowanie śmigieł samolotowych. Rozbudowano fabrykę broni maszynowej w Warszawie, fabrykę gum i opon w Dębicy. W Dębicy powstała także pierwsza w Polsce fabryka sztucznego kauczuku. Zbudowano fabrykę obrabiarek precyzyjnych w Rzeszowie, która równocześnie rozpoczęła produkcję działek przeciwpancernych i dział przeciwlotniczych 40 mm, opierając się początkowo na fabryce Cegielskiego w Poznaniu jako zakładzie pomocniczym. Przystąpiono do uruchomienia fabryki płatowców w Mielcu, fabryki motorów lotniczych w Rzeszowie i innych³⁸. Opracowano nowoczesne rozwiązania przy produkcji samolotów bojowych i silników lotniczych w fabrykach Lublina, Białej Podlaskiej, Mielca i Rzeszowa. Z rzeszowską fabryką silników lotniczych kooperowały Państwowe Zakłady Lotnicze, Huta Baildon i Zakłady Południowe w Stalowej Woli³⁹. W Centralnym Okręgu Przemysłowym rozpoczęła działalność spółka, której funkcjonowanie wspierało się na elektrowni w Mościcach oraz wybudowanej przed samą wojną elektrowni na węgiel i gaz w Stalowej Woli, która dodatkowo miała otrzymywać prąd z budującej się wówczas elektrowni w Rożnowie. Kapitał tej spółki należał do państwa, względnie do państwowych

³⁸ A. Dąbrowski, *Dynamika rozwoju Centralnego Okręgu Przemysłowego jako funkcja odraidzającej się polityki gospodarczej Polski*, Warszawa 1939.

³⁹ K. Bobiński, *Centralny Okręg Przemysłowy. Przyczyny powstania i warunki rozwoju*, Warszawa 1939; H. Radocki, *Centralny Okręg Przemysłowy w Polsce*, Warszawa 1939 i in.

przedsiębiorstw skomercjalizowanych. Polska została podzielona na okręgi elektryfikacyjne. Szukano możliwości realizacji elektryfikacji przez uzyskanie pożyczek gwarantowanych przez państwo na budowę nowych elektrowni i sieci wysokiego napięcia. Wybudowano centralną stację elektryczną w Stalowej Woli, sieć bardzo wysokiego napięcia Mościce–Starachowice–Warszawa oraz gazociąg Jasło–Starachowice. W celu uniezależnienia się od zagranicy na wypadek wojny wybudowano fabrykę celulozy drzewnej w Niedomicach koło Tarnowa. Jej budowa została rozpoczęta w roku 1935, natomiast uruchomienie produkcji nastąpiło pod koniec 1937 roku. Fabryka produkowała celulozę drzewną w gatunku potrzebnym do wyrobu prochu i na potrzeby fabryk sztucznego jedwabiu. Wcześniej celuloza taka była sprowadzona ze Szwecji, więc wybudowanie fabryki w Niedomicach uniezależniało produkcję prochu od Szwecji. W celu zaspokojenia potrzeb Ministerstwa Komunikacji zostały wybudowane, względnie rozbudowane, trzy fabryki produkujące lokomotywy: Fabryka Lokomotyw w Chrzanowie, Fabryka Parowozów w Warszawie raz Cegielski w Poznaniu.

Uruchomiono seryjną produkcję samochodów ciężarowych i typów wojskowych specjalnych w P.Z.Inż. Nowy polski samochód typu znormalizowanego miał być wypuszczony seryjnie na rynek do końca marca 1940 roku. Przy budowie fabryk położonych z dala od dotychczasowych rejonów przemysłowych trzeba było myśleć nie tylko o budowie samych zakładów, lecz i o budowie kolonii mieszkalnych dla pracowników, w związku z czym obok fabryk powstawały całe ośrodki mieszkalne. Zwiększało to koszty budowy, lecz rozpraszało skupienie fabryk w jednym ośrodku w przypadku ataków lotniczych.

Generał bryg. Aleksander Litwinowicz, odnosząc się do rozbudowy przemysłu wojennego, uważał, że po wykończeniu budujących się fabryk i całkowitym ich uruchomieniu, co miało nastąpić do 1941 roku, Polska byłaby, począwszy od roku 1942, jeżeli chodzi o produkcję przemysłową, prawie zupełnie samowystarczalna. Potrzebna byłaby jedynie pomoc licencyjna w dziale lotniczym i czołgach. Rozwój przemysłu wojennego i pociągnięcie do współpracy w zbrojeniach przemysłu prywatnego wytworzyły w Polsce warunki umożliwiające uruchomienie różnorodnej produkcji seryjnej i masowej, obniżkę cen produktów przemysłowych potrzebnych dla konsumpcji prywatnej. Generał bryg. Aleksander Litwinowicz obliczył, że do roku 1942 Polska mogłaby pod względem przemysłowym uniezależnić się od Niemiec.

Oprócz wymienionych fabryk zaplanowanych przez Szefostwo Armii, na którego czele stał wiceminister spraw wojskowych gen. Aleksander Litwinowicz,

współpracujący z wicepremierem Eugeniuszem Kwiatkowskim, do COP-u ściągano kapitał cywilnych przedsiębiorstw państwowych, kapitał prywatny, spółdzielczy i ubezpieczalni społecznych. W okresie tym doszło do sporu między gen. Litwinowiczem a wicepremierem Kwiatkowskim oraz oskarżeń o malwersacje, minister skarbu zaatakował bowiem generała za lokowanie części comiesięcznych środków, które należne były Ministerstwu Spraw Wojskowych, na kontaktach PKO⁴⁰. Wynikało to z obawy Litwinowicza o brak potrzebnych środków. Z też tego względu nadwyżki lokował w banku.

Spór miał jednak głębsze podłoże, ponieważ strona wojskowa na czele z marszałkiem Edwardem Rydzem-Śmigłym, ministrem spraw wojskowych Tadeuszem Kasprzyckim, wiceministrem do spraw administracji, więc odpowiedzialnym za przemysł, gen. Aleksandrem Litwinowiczem chciała, by tempo rozbudowy przemysłu było większe. I by całość zaoszczędzonych w bankach środków szła przede wszystkim na uzbrojenie ze względu na konieczność unowocześnienia polskiej armii. Kwiatkowski opowiadał się jednak za utrzymaniem rozbudowy przemysłu wojskowego w ryzach ekonomii.

Podsumowując, należy podkreślić, że w latach 1935–1939 MSWojsk. stało się instytucją administrowania wojskiem. II wiceminister spraw wojskowych, szef Administracji Armii, gen. bryg. A. Litwinowicz poprzez sprawowaną przez siebie funkcję kierował pracami nad podniesieniem jakości narodowego przemysłu zbrojeniowego⁴¹. Sprawował nadzór nad budową fabryk: obrabiarek w Pruszkowie, dział w Stalowej Woli, czołgów w Częstochowie, silników lotniczych w Rzeszowie, która równocześnie rozpoczęła produkcję działek przeciwpancernych i dział przeciwlotniczych 40 mm, amunicji i uzbrojenia w Dębicy, Kraśniku, Krajowcach, Ostrowcu oraz Sanoku⁴². Niejednokrotnie wypowiadał się na temat przemysłu wojennego w Polsce, o czym świadczą jego odczyty wygłoszone w obozie internowanych w Targoviste podczas drugiej wojny światowej, w sierpniu 1940 roku. W jednej z relacji wskazywał na doświadczenia z okresu 1918–1920, które miały znaczący wpływ na późniejsze decyzje o przystąpieniu

⁴⁰ *Generalowie i wybrani dowódcy Wojska Polskiego związani z Pomorzem Zachodnim. Pomorze militarne III*, red. K. Kozłowski, A. Wojtaszak, Szczecin 2009, s. 16.

⁴¹ Sam Aleksander Litwinowicz pisał o tym w wydanym po drugiej wojnie opracowaniu, które powstało w okresie jego internowania w Rumunii. Por. A. Litwinowicz, *Przemysł wojenny w okresie dwudziestolecia*, „Niepodległość” 1958, t. VI, s. 148–179.

⁴² Szerzej na ten temat: A. Wojtaszak, *Generalowie Aleksander Litwinowicz i Aleksander Szychowski oraz ich związki ze Szczecinem*, w: *Generalowie i wybrani dowódcy...*, s. 16.

do natychmiastowego uruchomienia własnego przemysłu wojennego⁴³. Podkreślał przez cały okres sprawowania funkcji szefa Administracji Armii, że w czasie wojny państwo może liczyć na pewno tylko na ten materiał, który jest zmagazynowany lub wytworzony w kraju. Pierwsze większe fabryki rządowe dla zaopatrzenia wojska powstały pod koniec 1922 roku. Według Litwinowicza, gdyby nie wybuch drugiej wojny światowej, w roku 1942 roku Polska mogłaby pod względem przemysłowym całkowicie uniezależnić się od Niemców.

W wojennej strukturze państwa i wojska MSWojsk. odpowiadało za zabezpieczenie osobowe i materiałowe prowadzonych działań wojennych. Przebieg działań wojennych ograniczył planowane działania, natomiast gdy 17 września 1939 roku rząd wraz z Naczelnym Dowództwem WP przekroczyli granicę rumuńską, MSWojsk. straciło możliwość wykonywania powierzonych mu zadań.

Bibliografia

- Bar K., *Akta wytworzone w wyniku działalności wiceministrów spraw wojskowych 1919–1939*, Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej 1983, nr 12.
- Bielski M., *Generałowie Odrodzonej Rzeczypospolitej*, Toruń 1995.
- Bobiński K., *Centralny Okręg Przemysłowy. Przyczyny powstania i warunki rozwoju*, Warszawa 1939.
- Dąbrowski A., *Dynamika rozwoju Centralnego Okręgu Przemysłowego jako funkcja odradzającej się polityki gospodarczej Polski*, Warszawa 1939.
- Kosk H.P., *Generalicja polska. Popularny słownik biograficzny*, t. I–II, Pruszków 1998.
- Kryśka-Karski T., Żurkowski S., *Generałowie Polski Niepodległej*, Warszawa 1991.
- Litwinowicz A., *Przemysł wojenny w okresie dwudziestolecia*, „Niepodległość” 1958, t. VI.
- Mierzwiński Z., *Generałowie II Rzeczypospolitej*, t. I i II, Warszawa 1990.
- Podoski B., *Organizacja Władz Obrony Państwa. Szkic historyczny*, „Niepodległość” 1962, t. II.
- Polan-Haraschin J., *Organizacja sądownictwa i prokuratury w Wojsku Polskim*, Kraków 1961.
- Radocki H., *Centralny Okręg Przemysłowy w Polsce*, Warszawa 1939.
- Schwonek M.R., *Początek sporu o kształt najwyższych władz wojskowych II Rzeczypospolitej w świetle protokołów Rady Wojennej z 1920 r.*, „Przegląd Historyczny” 1993, t. LXXXIV, z. 1.
- Stawecki P., *Następcy komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1936–1939*, Warszawa 1969.

⁴³ A. Litwinowicz, *Przemysł wojenny...*, s. 151.

- Stawecki P., *Organizacja naczelných władz wojskowych marszałka Józefa Piłsudskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2001, nr 4.
- Stawecki P., *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994.
- Wojtaszak A., *Generalicja Wojska Polskiego 1918–1926*, Szczecin 2012.
- Wojtaszak A., *Generałowie Aleksander Litwinowicz i Aleksander Szychowski oraz ich związki ze Szczecinem*, w: *Generałowie i wybrani dowódcy Wojska Polskiego związani z Pomorzem Zachodnim. Pomorze militarne III*, red. K. Kozłowski, A. Wojtaszak, Szczecin 2009.
- Wyszczelski L., *Ministerstwo Spraw Wojskowych (1918–1939)*, Warszawa 2010.
- Wyszczelski L., *Wojsko Piłsudskiego. Wojsko Polskie w latach 1926–1935*, Warszawa 2005.

**ACTIVITIES OF BRIGADIER ALEKSANDER LITWINOWICZ
AS THE SECOND VICE-MINISTER OF MILITARY AFFAIRS IN 1936–1939**

SUMMARY

Aleksander Litwinowicz belonged to the group of the Generals of the Polish Army with roots in the Polish Legions. Like many officers from Józef Piłsudski's circle Litwinowicz started his military career after 1926. When Marshal Piłsudski was in power Litwinowicz in spite of being the Commander-in-Chief of the 3rd Corps District in Grodno and the 7th Corps District in Lwów belonged to the less popular generals. He reached the peak of his military career after Piłsudski's death, when he won recognition in the eyes of Major-General Edward Rydz-Śmigły (from November 19th, 1936 Marshal), the new General Inspector of the Armed Forces, who promoted him to the position of the Chief of the Army Administration.

The outbreak of the Second World War and the internment of General Aleksander Litwinowicz were the causes why he did not come back to Poland until 1946. The post-war period is a special element of his military career; he was then bound up with Western Pomerania. Being the head of the Planning Bureau of the Government Plenipotentiary's Office for the Rebuilding of Szczecin he became involved in the process of the post-war reconstruction of the city, including the reconstruction of the ports.